

18. Darır'ın *Sîretü'n-Nebî* adlı eserinde *Birince* kelimesi**Aybüke Hüsna DALKILIÇ¹****APA:** Dalkılıç, A. H. (2023). Darır'ın *Sîretü'n-Nebî* adlı eserinde *Birince* kelimesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (34), 291-297. DOI: 10.29000/rumelide.1316146.**Öz**

Erzurumlu Darır'ın en önemli eseri olan *Sîretü'n-Nebî*, Eski Anadolu Türkçesi döneminde sade dille ve didaktik tarzda kaleme alınmıştır. Siyer kitaplarının içinde en önemli eser olmasını sağlayan nedenler arasında zengin söz varlığına sahip, hacimli bir eser olması yatmaktadır. Sahip olduğu bu söz varlıkları geçmişten beri anlam karışıklığına uğrayan ve birbiriyle biçim olarak da karıştırılan bazı kelimelere açıklık getirmektedir. Anlam karışıklığına uğrayan kelimelerden biri de "birince"dir. *Birince* kelimesi ilk kez Eski Anadolu Türkçesi döneminde görülmektedir. Bu kelime sözlüklerde iki şekilde karşımıza çıkmakta ve anlamlarından biriyle aynı olan *bir nice* ile karıştırılmaktadır. Bu karışıklığı ortadan kaldırmak için *Sîretü'n-Nebî* büyük bir hazinedir. Bu çalışmada birince ve bir nice kelimelerinin birbirinden farklı bir anlam ihtiva ettiği iddiasından hareketle araştırmada bulunulmuştur. İki kelime arasında anlam farklılığının olup olmadığını tespit etmek için *Sîretü'n-Nebî* eserindeki örnekler incelenecektir. Bu inceleme Eski Anadolu Türkçesi ve Türk Dili araştırmalarına katkı sağlamak amacıyla yapılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Birince, Bir nice, *Sîretü'n-Nebî*, göçüşme, Erzurumlu Darır**The word of *Birince* in the work *Sîretü'n-Nebî* of Darır****Abstract**

Sîretü'n-Nebî is one of the most noteworthy work of Erzurumlu Darir, which was written in plain language and didactic style in the Old Anatolian Turkish period. One of the reasons why *Sîretü'n-Nebî* is the most significant work of all is that it is a high volumed work which is rich in vocabulary. The richness in vocabulary clarifies the words that are confused since past in terms of their meaning and morph. The word "birince" is one of the words mentioned above that is a confusion. One of the words that is confused in meaning is birince. The word of Birince is first seen in the Old Anatolian Turkish period. This word appears in dictionaries in two ways and is confused with "bir nice", which is the same as one of its meanings. In order to eliminate this confusion, *Sîretü'n-Nebî* is a great treasure. In this study, the examples in *Sîretü'n-Nebî* are analyzed to determine whether there is a distinction between the meaning of two words of birince and *bir nice* or not based on a claim that birince and bir nice have different meanings. The aim of this study is to contribute to Old Anatolian Turkish and Turkish Language researches.

Keywords: Birince, Bir nice, *Sîretü'n-Nebî*, metathesis, Erzurumlu Darır**Giriş**

Erzurumlu Darır'ın en önemli eseri olan *Sîretü'n-Nebî* Hz. Muhammed'in hayatını konu almaktadır. Siyer türünün en güzel örneği olan bu eser Eski Anadolu Türkçesi döneminde sade dille ve didaktik tarzda kaleme alınarak 1388 yılında Memluk sultanı Berkuk'a sunulmuştur. Siyer önemli eser olmasını

¹ YL Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Konya,Türkiye), aybukehdal@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6083-0503 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 19.01.2023-kabul tarihi: 20.06.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1316146]

sağlayan nedenler arasında zengin söz varlığına sahip, hacimli bir eser olması yatmaktadır. Eser altı cilttir ve manzum-mensur karışıktır. Bu çalışmada birinci ciltin 204a-226a ve ikinci ciltin 39a-105a arasındaki varaklarından yararlanılmaktadır. Bahsi geçen varaklar birinci ciltteki 'Hz Muhammed'in Hz. Hatice'nin kervanı ile ticarete gidişi' ve ikinci ciltteki 'Hz Muhammed ve Hz. Hatice'nin evliliği' konularını kapsamaktadır. Çalışmanın amacı Erzurumlu Darîr'in *Sîretü'n-Nebî*'sinin birinci ve ikinci cildinde ele alınan bu varaklarda bulunan *birince* ve *bir nice* kelimelerinin cümledeki kullanımını incelemek ve birbirinden farkını ayırt etmektir. Çalışmada izlenen yol ilk olarak *birince* ve *bir nice* kelimelerinin sözlükteki yerini göstermek, ikinci aşamada yararlanılan kaynaklardan bu bahsi geçen kelimelerle ilgili örnekler ortaya koymak ve son bölümde eserde geçen *birince* ve *bir nice* kelimelerinin kullanımını bu aktardığımız kaynaklarla karşılaştırarak bir yargıya ulaşmaktır. Nitekim vardığımız sonuca göre ya bir nice ve birince kelimeleri aynı anlama gelerek ileri sürülen bu fark iddiası geçersiz kılınacak ya da zıtlığını daha net ortaya koyduğumuz *birincenin* etimolojisi hakkında yani nasıl ortaya çıkması olabileceği üzerine tahminde bulunulacaktır.

İnceleme

Birince kelimesinin ilk görüldüğü dönem Eski Anadolu Türkçesi devresidir. Bu kelime *Tarama Sözlüğü*'nde iki şekilde karşımıza çıkmaktadır; ilk olarak 'Biri nispetinde, biri kadar', ikinci anlamı ise "Birkaç, birçok, pek çok" anlamına gelmektedir. (TS I, 2019: 597, 604). Perihan ÖLKER birince kelimesini incelediği makalesinde işte bu ikinci anlamı hedef alarak (Ölker, 2008: 99-110) " *Bir çok, pek çok; bir çoğu, pek çoğu* anlamlarında ki bir nice ile *bazı, kimi; bazısı, kimisi* anlamlarındaki *birincenin* ayırt edilmesi gerekmektedir" diyerek tüm Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde yeniden değerlendirmeye gidilmesi gerektiğini göstermektedir.

"Yapılan çalışmalarda "bir çok, pek çok" anlamlarına gelen bir nice ile "kimi, bazı; bazısı, kimisi" anlamlarına gelen birince karıştırılmış, herhangi bir ayırma gidilmemiştir... Kanaatimizce bir nice yapısı ünlü-ünsüz göçüşmesi kuralına tabi olarak birince şekline ulaşmıştır. Kelimenin bizim imlamızda ayrı yazılışının bu ses olayı için bir engel teşkil etmediğini düşünmekteyiz, çünkü bu doğrudan doğruya bir ses olayıdır ve imlayla ilgisi yoktur. Ancak anlam açısından aralarında bir nüans söz konusudur. Kelime sözlüklerde bir niceye bağlanarak "bir çok, pek çok" anlamlarıyla ilişkilendirilmiştir. Yalnız verilen örnekler değerlendirildiğinde kelimenin "bazı, kimi; bazısı, kimisi" anlamlarını taşıdığını görmekteyiz. Satırlı tercüme ise bunun en önemli kanıtıdır. Çünkü kelime Arapça "bazı" ibaresinin altına Türkçe tercümesi olarak yerleştirilmiştir" (Ölker, 2008: 99-110).

Ölker; makalesinde *birince* ve *bir nicenin* birbirinden farklı kelimeler olduğunu, göçüşme nedeniyle iki kelimenin birbiriyle karıştırıldığını söylemiş ve çeşitli örneklerden yararlanarak belirsizlik sıfatı ile belirsizlik zamiri yönünden iki kelimenin anlam farklılığını ispat etmiştir. Bu ispatta *Satır Altı Tercümeleri* önemli bir kanıttır. Zira burada birincenin anlamı ortaya koyulmuştur. Yararlanılan kaynaklara bakıldığında birince ve bir nice arasındaki mana zıtlığı kendini aşikar etmektedir.

Tarama Sözlüğü'nde ve *Tezkiretü'l-Evliyā*'da *bir nice* ve *birincenin* **belirsizlik zamiri** olarak kullanımı:

- 1) Gördi hâlâyık düşmişler, **birincesi** köyner, **birincesi** kaçar, **birincesi** kumâşın tatar (Yavuz, 2006: 368).
- 2) **Birinceleri birinceye** düşmandır (TS I, 2019 : 606).
- 3) Ve **bir niceler** azuğu dükenmedin geçtiler (TS I, 2019; 606).
- 4) **Birniceler** katında yirmi bir (ay) süt emse gerek, **bir niceler** katında otuz bir ay. (TS I, 2019; 606).

İnceleme açısından anlam karışıklığını yok etmek için numaralandırdığımız bu örnekler bakıldığında ilk cümlede ‘birincisi’ mana açısından ‘bir nice’ ile benzerdir. Hem ‘birçok’ hem de ‘bazısı’ anlamında kullanılsa da ifade bütünlüğü bozulmamaktadır. Kısacası her iki manayı da ihtiva ederek belirgin bir kanıt sunmamaktadır. İkinci örnekte ilgili kelime yerine ‘bir nice’ konulduğunda cümlenin anlamı değişmektedir. ‘Birçokları, birçoklarına düşmandır’ mı yoksa ‘Bazıları, bazılarına düşmandır’ ifadesi mi daha doğrudur? İlk ifadede belirli bir çokluğa vurgu varken ikincisinde belgisiz zamir kullanımı cümlenin anlamını daha düzgün bir şekilde yansıtmaktadır. Birince ve bir nice farklılığı ilk kez bu örnekte kendini açıkça hissettirmektedir. Üçüncü cümleye bakıldığında ‘*bir nice*’nin sözlük anlamı doğru kullanılmıştır. Dördüncü örnekteki belirsizlik zamiri olarak kullanılmış olan *bir niçesinin*, *birincenin* sözlükteki ‘bazı, kimi; bazısı, kimisi’ anlamını barındırmadığını görmekteyiz. Eğer ‘*bir nice gün, bir niçe kişi, bir niçe kez*’ kullanımları yerine ‘*bazı, kimi*’ ifadesini kullanırsak cümlenin anlamsız olduğu görülebilir. *Birince* kelimesi belgisiz zamir olarak bu görevi üstlenmekte ve *bir niceden* farklı bir anlamı ihtiva etmektedir. *Tarama Sözlüğü*’ndeki kelimenin *birince* mi yoksa *bir nice* mi okunması gerektiği net değildir. Genel olarak bir nice kelimesinin metnimizde ve diğer örneklerde bitişik olarak yazıldığına rastlanmamıştır. Bu durum akıldaki soruları daha da belirginleştirmektedir. Burada Ölker’inde makalesinde aktardığı gibi bir **göçüşme** olayının olmuş olabileceğinden söz edebilir (Ölker, 2008: 99-110).

Bu ibareyi destekler nitelikte şöyle bir iddiada da bulunulabilir: Birince < Bir nice değil de *Birince* < *Bir neci*’den değişikliğe uğramış olabilir. ‘ne, kim’ soru ve kişi bildirirken ‘nice’ çokluk belirtmektedir. ‘*Neci*’ bir sayıyı değil bir insan topluluğunda bilinmeyen bir bölümü betimlemektedir. ‘Nereye ait bir kimse, neyle ilgileniyor, neye ve kime bağlı?’ sorularına cevap vermektedir. Ayrıca belirsizliği ifade eden bir teklik ya da çokluk ismi açıklamaya çalışmaktadır. Başındaki ‘bir’ ise zamir yerinde kullanılarak bir canlıyı ifade etmektedir. Örneğin; ‘Bir necisi peygamberden sual kıldılar’ denilirse ‘bazısı [bazı insanlar] peygamberden sual kıldılar’ anlamı çıkarılabilir. Fakat ‘bir nice’ peygamberden sual kıldılar’ şeklinde ifade edersek çok kişi anlamında kullanılmış olur. **Birincisi** Mühelhel’den şordılar, eyitdiler (I.cilt 1001 KN: 205a/8) < **bir necisi** Mühelhel’den şordular, eyitdiler biçiminde denk mana yansıtır.

Bir kişi şü-y-ıla şuvarsa yiri

Bir nice günden sen ol yirde yüri (I.cilt 1001 KN: 209a/7)

Belirtilen örnekte ise bir nicenin rakamsal değeri ortaya koyduğu açık bir biçimde görülebilmektedir. Bu düşünce iki kelimenin kullanımlarının farklılığını daha net anlamamızı sağlamaktadır. Kelimede son hecedeki +i eki ilk hecedeki e ile göçüşmeye uğramış olabilir. Bu göçüşmeye halk ağzı ya da *bir+i+neci* kullanımındaki +i sebep olmuş olabilir. Yahut da halk ağzında ‘*ne, ni*’ kullanımı etkisiyle söyleyiş kolaylığına uğrayarak *birince*<*birnice*<*birnici*<*birneci* değişimi yaşandığı da düşünülebilir.

Sîretü'n-Nebî’de I. ve II. ciltte bahsedilen varaklarda geçen *bir nice* / *bir niçeye* dair örnekler ise şunlardır:

5) **Bir niçe** kez dağı Varağa ibni Növfî’i yâd eylemişüz-kim katı bilgüli kişi idi. (I.cilt 1001 KN: 206a/7-8)

6) Bir kişi şü-y-ıla şuvarsa yiri

Bir nice günden sen ol yirde yüri (I.cilt 1001 KN: 209a/7)

7) Bunlardan **bir niçe** kişi öldürdünüz ne sebebden diyü bu şehri melik[i] sizden şorar (II.cilt 1222 HN: 69b/6-7)

8) **Cemf isi** bu küdrete ‘acaba kaldılar. **Bir niçesi** Hâzret-i Resûl’e münkür, **bir niçesi** du ‘â ve senâ kaldılar (II.cilt 1222 HN: 50a/1-2)

9) **Bir niçesi** eyitdiler: ‘Kankı câzünüñ elinden bunuñ gibi hüner gelür?’ didiler (II.cilt 1222 HN: 42a/6-7)

Bir niçeye dair örneklere genel olarak bakıldığında ‘*bir nice kez, bir nice gün, bir nice kişi*’ tamlamalarıyla kelimenin ‘*pek çok, bir çok*’ anlamlarında kullanıldığı rahatlıkla görülmektedir. Sekizinci ve dokuzuncu cümlelerde *bir niçe* zamir olarak kullanıldığında *birinceye* anlam açısından kaydığı düşünülebilir. Yerlerine *birince* kelimesi yerleştirilseydi hiçbir problem yokmuş gibi görülebilirdi ama anlam açısından incelenilirse *bir niçesi* demekle ‘bazısı’ değil ‘bir çok, pek çok insan’ kastedilmektedir. Bu durum en net yedinci örnekte bellidir. ‘Bir niçe kişi öldürdünüz’ derken ‘bazı kişi öldürdünüz’ değil ‘pek çok kişi öldürdünüz’ manası anlatılmak istenmiştir. Burada birincedeki ‘bazı’ anlamı kullanılamaz.

Pek çoğu dua kıldılar veya birçoğu Hz Peygamber’i münkir kıldılar anlamının sekizinci cümle başındaki “*cemi’isi*”nden yola çıkarak daha yakıştığı düşünülmektedir. “*Cemi’i*” sözlükte “*birden fazla insan, topluluk*” anlamında yer almaktadır. Örnekte de belgisiz bir topluluktan değil sayıca fazla olan bir topluluk kastedilmektedir. Bu sayıca üstünlüğün devamında azalan veya artan bir çokluk kullanmak için yazar *bir niceyi* daha uygun görmüştür. Böylece *bir niçe* “pek çoğu, bir çoğu, bir kısmı”-özellikle bir kısmı- bir bütünü kalan parçasını belirtmektedir. Bu kullanım daha uygundur. “*cemi’i*” kelimesi hemen hemen bir nice ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu da *bir nice*’nin *birinceden* farklı olduğu iddiasını destekler. Zira yazar bu iki kelimenin anlam olarak birbirinden farklı olduğunu ve karıştırılmaması gerektiğini *birinceyi* kullanmayarak okuyuculara göstermektedir.

Sîretü'n-Nebî’de I. ve II. ciltte anlattığımız varaklarda geçen *birince/birinçeye* dair örnekler ise şunlardır:

- 11) **Birincesi** Mühelhel’den sordular, eyitdiler (I.cilt 1001 KN: 205a/8)

- 12) **Birincesi** gülüşenlere kağıdılar, eyitdiler: Siz hoş bu sözleri muhâl görürsüz (I.cilt 1001 KN: 205b/16)

- 13) Ammā alardan **birinçesi** sefih kıpdılar. Resül’i sevmezler-idi (I.cilt 1001 KN: 211b/2-3)

Bu örneklerde birince kelimesi mercek altına alındığında ‘Burada yazar **bir niçe** kelimesini neden kullanmamıştır?’ sorusu akıllara gelmektedir. Gerçekte yazar eserinde bu iki kelimeyi ayırmış ve sayısal çokluk ifade ettiği yerlerde bir niçeyi, belirsizlik zamiri veya belirsiz çokluk ifade ettiği yerde ise birinceyi kullanmıştır. Bazıları ‘Bu iki kelime zengin söz varlığı sebebiyle iki şekilde kullanılıyor olabilir’ diyebilir. Evet, belki bu düşünce doğru olabilir ama eldeki veriler bunu kesin kılmak için yetersizdir. Şüpheler daha çok bir niçe ve birincenin birbirinden tamamen farklı olduğu konusundadır. On bir, on iki ve on üçüncü örneklerde birinci ve ikinci örneklerde de görüldüğü gibi aynı görevde yani belirsizlik zamiri olarak kullanılmış ve bir çokluğu belirtmek değil bir bilinmeyen topluluğu açıklamak için kullanılmıştır. Anlam açısından bakıldığında bu iki kelimenin aynı anlamda olması kanısı uzak görülmektedir. Burada birince yerine bir niçe kullanılsaydı cümle anlamı aynı olur muydu buna daha dikkatli bakılmalıdır:

‘Bir niçesi mühelhel’den sordular’ anlam olarak ‘Pek çoğu, bir çoğu sordular’ şeklindedir. On iki ve on üçüncü örneklerde de birince, bir niçeye uyum sağlamaktadır. Mantıklı olarak birince bir niçe yerine kullanılabilir gibi görünüyor. Ancak yedinci örnekte bir niçe yerine birince kullanıldığında cümle anlam kaydına uğradı. Yukarıdaki bir niçe örneklerine bakıldığında bir niçe yerine birinceyi kolayca alamamaktadır. İki kelimenin anlam olarak bu kadar yakın olması belki bu farkın gizlenmesine neden

olmaktadır. Son ihtimal ise bir niçe, bir nece'den "c,ç" ünsüzü benzeşmesi nedeniyle karıştırılmış olabilir.

Bu bilgilere ek olarak birince ile ses ve şekil benzerliğine sahip olan bir diğer kelime "kimince" incelenecek olunursa birinceye dair doğru ipucları elde edilebilir. Kimince kelimesi *Tarama Sözlüğü*'nde "Kimi, kimisi" anlamında kullanılmaktadır. Birince kelimesine benzerliğinden yola çıkılacak olursa kim+nice olarak ele alamayız. Zira anlamı "kim çokları" olurdu. Kimesne kelimesinin böyle bir anlamı ve bu şekilde bir tahlili yapılamayacağı aşağıdaki örneklere bakıldığında gayet açıktır:

Kimincesi Mekke ehlinüñ ol Hatundan re's-i māl alurlar. Anuñ birle ortak olurlar. **Kimince** aña ücrete yaraşurlar 208b/1-2

Kimincesi yügrışdiler, yağın geldiler 222a/12

Sonuç

Metnimizdeki örneklere görüldüğü üzere eğer "*bir nice gün, bir niçe kişi, bir niçe kez*" kullanımları yerine "*bazı, kimi*" ifadesini kullanılırsa cümlenin anlamsız olduğunu görülmektedir. *Birincenin bir niçeden* farkını ayırt ettiğimiz bu örneklere *bir niçede* olmayan "bazı, kimi" anlamı vardır. *Birince* kelimesi bu görevi üstlenmekte ve *bir niceden* farklı bir anlamı ihtiva etmektedir. Zira kelime *bir niceden* farklı bir yazıma sahiptir ve yazar eserinde bunu ciddi şekilde hareketlerden yardım olarak belirtmiştir.

Sonuç olarak; Ölker'in makalesinde bahsettiği üzere "*bazı,kimi; bazısı, kimisi*" anlamına gelen *birince* kelimesi, *bir niceden* farklı bir anlam ihtiva ederek iki kelimenin birbirinden ayırt edilmesi gerektiği doğru bir tespit olarak görülmektedir. Bu çalışmada *birince* ve *bir niçenin* iddia edilen farklılığına SN'deki örneklere de desteğiyle açıklık getirilmesi gerektiği gerekçesiyle incelemede bulunulmuştur. *Bir niçenin* bulunduğu cümlelerde bu kelime yerine *birincenin* kullanılmasının sakıncalı bir tercih olduğu sonucuna varılmıştır. Diğer EAT dönemi metinlerinde de bu iki kelimenin anlam farkının ayırt edilmesi gerekmektedir. Türk dili kaynaklarını günümüze doğru bir şekilde aktarmak için bu belirtilen araştırmayı yapmak türkologlara birer vazifedir.

Kısaltmalar

EAT: Eski Anadolu Türkçesi

HN: Hazine Nüshası

KN: Koğuşlar Nüshası

TS: Tarama Sözlüğü

Transkripsiyon alfabesi

Arapça	Türkçe	Arapça	Türkçe
آ، ا	a, ā, e	ص	ş
ب	b, p	ض	đ, ž
پ	p	ط	t
ت	t	ظ	z
ث	s	ع	'
ج	c, ç	غ	ġ
چ	ç	ف	f
ح	h	ق	q
خ	h	ك	k, g, ñ
د	d	ك	ñ
ذ	z	ل	l
ر	r	م	m
ز	z	ن	n
ژ	j	و	v, o, ö, u, ü, ū
س	s	ه	h, a, e
ش	ş	ى	y, ı, î, î

Kaynakça

Akar, A. (2021). Türk Dilinde “Ayakta Durmak” Eylemi ve Sorut- Fiili Üzerine. IX. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 101.

Akar, A. (2008). Dede Korkut Kitab'ında tur- Fiili. *Electronic Turkish Studies*, 3.1.

Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara (2. Baskı)

- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Devellioğlu, F. (2002). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Ölker, P. (2008). *Birince Kelimesi Üzerine*. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (23), 99-110.
- Tekin, T. vd., (1995). *Türkmençe-Türkçe Sözlük*. Simurg Yayınları, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 18, Ankara.
- Tulu, S. (2013). "Dede Korkut'ta Yeni Okuma Önerileri ve Düzeltmeleri Üzerine". *Geçmişten Geleceğe Türkçe Elginkan Vakfı I. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*, 17-19.
- TDK, *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I-VIII*, (2019). Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara (Birinci cilt 5. Baskı, diğerleri 4.Baskı)
- Yavuz, O (2006). *Anadolu Türkçesiyle Yapılan En Eski Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi ve Dil Özellikleri (İnceleme-Gramer-Metin)*, Konya: Tablet Kitabevi.
- Yavuz, O., & Küçükbalı, F. N. (2017). *Erzurumlu Darîr'in Sîretü'n-Nebî Adlı Eserinden Eski Anadolu Türkçesinin Söz Varlığına Katkılar*. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, (38), 353-380.